

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
СТОПАНСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ФИНАНСИ И ОТЧЕТНОСТ“

МАРИЯ КОСТАДИНОВА КАЛИНОВА
ИНВЕСТИЦИОННО КРЕДИТИРАНЕ В ТУРИЗМА

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

На дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по научна специалност „Финанси, парично обръщение, кредит и застраховка“

Научен ръководител: проф. д-р Ганчо Ганчев
Втори научен консултант: доц. д-р Преслав Димитров

БЛАГОЕВГРАД, 2015 Г.

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за публична защита на от Катедра „Финанси и отчетност” на Стопански факултет при Югозападен университет „Неофит Рилски”, Благоевград.

Авторът на дисертационния труд е редовен докторант към същата катедра.

Дисертационният труд е в обем 238 стандартни страници компютърно набран текст, като същият е структуриран в увод, четири глави, заключение, използвана литература и приложения. Основният текст на дисертацията е в обем от 216 стр., а библиографската справка е респективно в обем 14 стр., като 93 от информационните източници са на кирилица, 93 - на латиница и 3 интернет източника. Обемът на приложенията, общо 2 на брой, е 8 страници и включва модел на използваната анкетна карта и програма за оценяване на риска в парк-хотел „Пирин”. Изследването включва 39 фигури и 20 таблици в изложението.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на часа в зала на на Югозападен университет „Неофит Рилски”. Материалите по защитата са на разположение в отдел „Учебен” на Стопански факултет при Югозападен университет „Неофит Рилски”

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалност на проблематиката

Актуалността на проблематиката за инвестиционното кредитиране в туризма и на свързаното с него управление на риска произтича от една страна от все по-нарастващата роля на туризма в световната и националните икономики и от друга все по-голямата несигурност в резултатите, които туристическите компании залагат като свои цели и очакват да постигнат при своето функциониране. За тази несигурност допринасят, както и процесите на глобализация, така и непрекъснатото все по-ускорено технологично развитие в туристическата индустрия.

Макар на пръв поглед тривиална, тематиката за идентифицирането, анализирането и управлението на рисковете при инвестиционното кредитиране в туристическата индустрия все още не е добре изучена. Съществуващите понастоящем многобройни научни разработки са основно в сферата на финансовия и застрахователен сектор, както и в областта на индустриалните предприятия извън сектора на услугите. Разбира се, съществуват и отделни разработки посветени на управлението на риска в туризма, но те са фокусирани на конкретни и специфични решения, а не върху предлагането на един системен подход за управлението на риска в туризма.

Изследователска теза

Изследователска теза, която ще бъде защитена в настоящия дисертационен труд е следната: “Инвестиционното кредитиране в туризма е свързана с външни и вътрешни рискове на ниво туристическо предприятие, които подлежат на управление с цел свеждането им до приемливи за туристическото предприятие (туристическата фирма) нива.”

Обект на изследване

Обект на изследване на настоящия дисертационен труд са инвестиционното кредитиране на равнище отделно туристическо предприятие, както и инвестиционните кредитни рискове при функционирането на туристическите компании и най-вече рисковете, свързани с взаимодействието им с обкръжаващата среда, (рецептивни и емитивни пазари, отделни групи клиенти, доставчици и т. н.).

Предмет на изследване

Предмет на изследване на дисертационния труд е инвестиционното кредитиране и управлението на риска в инвестиционното кредитиране в

хотелските компании, което има за задача чрез един системен подход да сведе наличните и потенциални рискове до едни приемливи за тях нива.

Именно системният подход е този, който позволява управлението на риска да се разглежда, като система от взаимосвързани елементи, която ако бъде правилно приложена може да доведе до съществено намаляване на разходите и до увеличаване, като цяло на ефективността от дейността на туристическите компании.

Основна цел и изследователски задачи на дисертационния труд

Основната цел на дисертационния труд е да покаже, че инвестиционното кредитиране и съответстващото му „разумно и научнообосновано“ управление на риска, разглеждано и прилагано като специфична управленска система, е практически приложим и работещ инструментариум, в сферата на туризма на ниво туристически компании.

Така поставената основна цел пред дисертационния труд, обуславя и **изследователските задачи**, които е необходимо да бъдат решени както следва:

1. Да се изяснят теоретичните основи на инвестиционното кредитиране управлението на риска при инвестиционното кредитиране в сферата на туризма.

2. Да се определят специфичните особености и проблеми в управлението на риска при инвестиционното кредитиране на ниво туристически компании.

3. Да се открият елементите и взаимосвързките в управлението на риска при инвестиционното кредитиране, които му позволяват да бъде разглеждано като отделна управленска система.

4. Да се изведат методи за анализ и оценка на риска при инвестиционното кредитиране в туристическите компании, като се използва съответстващата съвкупност от критерии и показатели за анализ и оценка.

5. Да се апробира инефицираният системен подход при управление на риска при инвестиционното кредитиране на ниво отделно туристическо предприятие, като се открият евентуалните недостатъци и се предложат насоки за подобряване.

За реализирането на така поставените задачи е изследвана отделна туристическата компания и по-точно съответната и структура - хотелско предприятие Парк-хотел „Пирин“ – град Сандански. Изборът на този хотел е обоснован от специфичното отношение на мениджърския екип на хотела към тематиката на инвестиционното кредитиране управлението на риска и готовността му да приложи на практика разглежданите в дисертационния труд методи, критерии и показатели за оценка, както и предлаганите стратегически и тактически решения и мерки в тази насока.

Методи и методология на изследването

Изследването на процесите на инвестиционно кредитиране, съпътстващите ги рискове и управленския инструментариум, чрез който могат да бъдат ограничени и подържани в приемливи граници, се основава на използването на съответната съвкупност от подходи и методи. Приложени са процесният, аналитичният, интуитивният и системният подход, както и методите на синтеза и абстракцията, на он-лайн анкетирането, на измерване и оценка на риска и на обработка на информацията.

Така представените подходи и методи, се подчиняват на определено вътрешно взаимодействие. Методология на изследването, разглеждана като система от правила и норми за структурата и логическата организация на използваните методи и подходи, е насочена към постигането на ефективно и практически приложимо знание за рисковете в иновационните процеси в туризма и тяхното управление. Водещата роля на процесния, аналитичния и интуитивния подход при разкриването на особеностите на иновационните рискове е обусловена от изследваната взаимовръзка “инвестиционен процес – възникване и реализация на риска – управление”. Същевременно, системният подход е този, който позволява тази взаимовръзка да се разглежда в контекста на цялата система на вътрешно-фирмената организация и взаимодействието ѝ с пазарната среда. Методите на синтеза и абстракцията, от своя страна, са насочени към формулиране на понятийния апарат на изследването, на управленските проблеми, които се поставят за разрешаване, както и на предлаганите решения. За получаването на необходимата емпирична информация е приложен методът на он-лайн анкетирането и на обработката на информацията. А на методите за измерване и оценка на риска се разчита да дадат достоверна картина за нивата на рисковете, която да позволи да се направи подходящия избор на управленски решения.

Ограничения и трудности пред изследването

Ограниченията и трудностите пред които бе изправено настоящето изследване са свързани преди всичко с все още слабото познаване на българските туристически и в частност хотелиерски мениджъри на теорията и практиката на управлението на риска. Съществуващото и изключително ограничаващо популярно схващане, че управлението на риска се родее най-вече със застрахователната дейност е именно и причината емпиричният анализ и апробирането на управленските решения да се извърши в един единствен хотел.

При разработването на дисертационния труд, бяха констатирани и проблеми по отношение на неразработеността на тематиката за системния подход в управление на риска по отношение на отделните компоненти на

туристическата индустрия – хотелиерство, ресторантьорство, посредническа дейност и други. Това е и причината, може би и за сравнително ограничени брой информационни източници на български език по конкретната тематика на разглежданата тема.

Научна новост и полезност на труда:

Дисертационният труд е едно от първите изследвания на проблематиката на инвестиционното кредитиране в туризма, разглеждана през призмата на общото вътрешно-фирмено управление и възможностите за му за поддържането на приемливи за фирмата нива на риск.

Трудът има подчертано интердисциплинарен характер, тъй като излиза извън конвенционалните постулати на чисто финансовата теория и се опитва да привнесе към нея управленски похвати решения, основаващи се на ситуационния и маркетинговия анализ. Същевременно е налице и конкретна практико-приложна ориентираност по отношение стремежа за апробиране на предлаганите финансови и управленски решения в един от водещите хотели в от българската туристическа индустрия.

Съдържанието на дисертационния труд е представено в следната последователност:

Въведение

Първа глава: Теоретични въпроси на инвестиционното кредитиране в туризма

1. Контекстуална рамка и някои по значими изследвания за инвестиционното кредитиране в туризма
2. Изследвания за ролята на банките в инвестиционния процес в туризма
3. Изследвания върху ролята на инвестиционното кредитиране за подпомагане на регионалната и национална туристическа конкурентоспособност

Втора глава: Особенности на инвестиционните процеси в туристическите фирми

1. Структура и риск при инвестиционния процес при капиталовите инвестиции в туризма
2. Планиране и реализиране на инвестиционния процес в туризма
3. Особенности на инвестиционния риск в туристическите компании
4. Теории за управление на риска във финансите
5. Риск за банките при инвестиционното кредитиране на туристическите фирми

Трета глава: Методологически въпроси по управлението на риска в инвестиционното кредитиране в туризма

1. Системният подход в управлението на инвестиционния риск в туризма
2. Критерии и показатели за анализ и оценка при управлението на инвестиционния риск в туристическите компании
3. Скалиране за нуждите на анализа и оценката инвестиционния риск в туристическите компании
4. Методи за анализ и оценка на управлението на инвестиционния риск в туризма
5. Методи за измерване, анализ и оценка на риск от банките при инвестиционното кредитиране на туристическите дружества
6. Инструменти за управление на кредитния риск

Четвърта глава: Приложни въпроси на управлението на инвестиционното кредитиране в туристическите компании

1. Представяне на туристическо предприятие – парк-хотел „Пирин”
2. Приложни въпроси за управлението на инвестиционния риск в парк-хотел „Пирин”
3. Анализ и оценка на риска на инвестиционното кредитиране в парк-хотел “Пирин”
4. Разработване на система за управление на риска в инвестиционното кредитиране в парк-хотел „Пирин”

Заклучение

Използвана литература

Приложения

Приложение 1

Приложение 2

II. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ

Глава първа: Теоретични въпроси на инвестиционното кредитиране в туризма

В първа глава на дисертационния труд са разгледани особеностите на инвестиционното кредитиране в туризма, обусловени от неговите специфични особености, каквито са: принадлежността на туристическите предприятия към „системата туризъм” и свързаната с този факт зависимост от другите елементи на системата; значението на координацията на многобройните туристически продукти; ключовите компетенции на дестинациите, както и дестинационния брандинг. Очертани са някои от областите, в които се открива инвестиционен потенциал, а така също и възможностите за финансиране. Представени са изследвания в областта на туризма, които дават оценка на инвестиционна среда в туризма. Разглежда се и инвестиционното кредитиране в туризма по отношение на спецификата на проектното финансиране

В точка 1 „Контекстуална рамка и някои по значими изследвания за инвестиционното кредитиране в туризма” са разгледани някои въпроси, свързани с факта, че инвестициите в туризма най-често са свързани с едно определено място (дестинация) и с потреблението на определени продукти. В този смисъл до голяма степен на преден план излизат рисковете свързани с жизнения цикъл на туристическите продукти, от друга страна голяма част от инвестициите в туризма се реализират в недвижими активи, което от своя страна отвежда към рисковете, свързани с пазара на недвижимите имоти. Туристическите предприятия са част от една мрежа/система и в този смисъл са зависими от другите елементи на предлагането (фиг. 1.1). Този факт е свързан със специфичните особености на туристическите продукти. Противоположно на класическите потребителски стоки, при туристическите продукти става въпрос за продукт, който се създава от самостоятелни предприемачи и следователно се състои от повече единични продукти. Именно в тази връзка е обърнато внимание на „системата туризъм”, а така също и на значението на марката, като отговор на тенденциите в пазарното търсене.

Представени са някои от проблемните области във финансирането на туризма, както и общ метод за оценка на стойността на предприятието, който има пряка връзка с промяната на кредитната политика и кредитирането от страна на банките в настоящите условия, ориентиран към стойността на предприятието, в която са включени бъдещите перспективи за растеж.

В този смисъл за повишаване на атрактивността, както за предоставящите чужд капитал, така и за инвеститори със собствен капитал, дестинациите и предприятията би следвало да предприемат стъпки за повишаване на стойността си и за редуциране на риска. Някои от тях са следните:¹

- Увеличение на нетните приходи, чрез оптимизиране на производствения процес адаптиран към повишаване на качеството;
- Възможно най-голямо сливане на индивидуалните дейности на над фирмено равнище, с цел спестяване на средства (съвместни рекламни кампании и т.н.);
- Възможно най-пълно адаптиране на всички производствени елементи към стратегическото позициониране;
- Намаляване на разходите за амортизация,
 - ✓ преустановяване на ненужното дублиране на инвестиции, което често се случва при конкурентната борба между предприятията в дестинацията,
 - ✓ съобразяване на инвестициите с възможно най-дългосрочни ползи, както и към евентуалното им преобразуване.
- Осигуряване на дългосрочен ръст на доходите, от перспективите за растеж не само на местно ниво, но и от реализиране на собствените специфични компетенции на нови локации или за нови целеви групи;
- Редукция на риска,
 - ✓ Намаляване на клъстерния риск, чрез въздействие върху всички производствени елементи,
 - ✓ Обединяване на участниците в производствената верига на дестинацията с цел подsigуряване на квалифициран мениджмънт на дестинацията.

Горепосоченото извежда на преден план значението на координацията на многобройните туристически продукти и на туристическите предприятия на ниво дестинация, както и ключовата роля на специфичните компетенции по отношение увеличаване на стойността на предприятията. Във връзка със специфичните компетенции ресурсно ориентираният подход предполага съсредоточаване върху същностните компетенции на организациите, които се базират на процесуалното единство на способностите, уменията, технологиите и ресурсите.²

¹ Bieger, Th., Destinationsmanagement durch Finanzierung - Finanzierung dank Destinationsmanagement, S. 20

² Pechlaner, H., Fischer, E., Alpine Wellnes- Auf dem Weg von der Kernkompetenz zum Produkt, in: Bieger, T., Laesser, C., Barteli, P., (Hrsg), Schweizerische Tourismuswirtschaft, 2003/2004, S. 266

Пряката връзка на инвестиционните решения с различните видове стратегии, обуславят необходимостта от разглеждането на четири основни йерархични нива в областта на туризма, които според Г. Хаедрих обединяват всички съответни стратегии.

Представена е обобщена структура на иновационния процес, както и модел на туристически иновационен процес.

В точка втора „Изследвания за ролята на банките в инвестиционния процес в туризма” е представена типологизация на видовете инвеститори в туризма, която се базира на изследване проведено от швейцарския Институт по туризъм, което дефинира пет основни вида инвеститори в хотелиерството, като са използвани 13 основни критерия за оценка.

Набелязани са някои от основните области на иновационен потенциал, в контекста на актуалните тенденции в туризма, а именно:

- ✓ Профилиране и позициониране на туристическите предприятия, които нямат ясен и разпознаваем профил;
- ✓ Сътрудничества, мрежи, кълстери;
- ✓ Автентичност, устойчивост и драматургия;
- ✓ Интернационализация, потребностите и изискванията на съществуващите целеви групи се различават от тези на нови целеви групи. Необходимост от промяна на концепцията на предприятията и интеркултурни знания;
- ✓ По нататъшно развитие на информационните и комуникационни технологии;
- ✓ Трансфер на знания;
- ✓ Процесни иновации и обмисляне на специфичните компетенции.

Разгледани са възможностите за финансиране, като се обръща внимание на някои от алтернативните форми на финансиране, каквито са фондовете за дялово участие, венчърния капитал и мецанин капитала.

Интерес за ролята на банките в инвестиционния процес в туризма представлява и изследването на Международния институт за изследвания в туризма на Университета Джордж Вашингтон, изготвено за нуждите на Американската агенция за международна помощ (USAID) наречено „Туристическо инвестиране и финанси – достъп до устойчиво финансиране и социален капитал”³. Изследването разглежда също основните тенденции в

³ International Institute for Tourism Studies The George Washington University & US Agency for International Development. (2012), Tourism investment and finance accessing sustainable funding and social impact capital, sustainable tourism: international cooperation for development online tool kit and resource series: Washington DC, Last retrieved on April 17,

развитието на туризма като икономически отрасъл в световен мащаб, дава оценка на инвестиционна среда в туризма и световен мащаб и по отделните световни туристически региони, предоставя информация за възможностите за идентифициране и достъп до финансиране както на макро, така и на микро ниво в зависимост от развитието на туристическите дестинации (отделните страни по света, разглеждани като туристически дестинации) и предоставя определен инструментариум за оценка на риска в инвестиционното кредитиране в туризма под формата на оценъчни карти, разработени инструкции и документирани процедури, използвани от някои от по-значимите финансови институции, предлагащи инвестиционно кредитиране в туризма като: ОПИК (OPIC – Overseas Private Investment Corporation); Международната кредитна корпорация, част от групата на Световната банка (ICC, the World Bank group); Банката за развитие на Южна Африка (Development Bank of South-Africa.); Между-Американската Банка за развитие (Inter-American Development Bank – IDB) френската агенция за развитие (The French Development Agency).

От тенденциите в инвестиционното кредитиране, които очертава изследването „Туристическо инвестиране и финанси – достъп до устойчиво финансиране и социален капитал“ определен интерес представляват данните получени от Световния съвет по пътуванията и туризма (World Travel and Tourism Council) за общото инвестиране свързано със сектора на пътуванията и туризма, а така също и изследването на Йозе Перич, Елвис Муячевич и Мислав Шуминич⁴ от Университета на Риека, Република Хърватска за инвестициите на международните финансови институции в туризма.

В точка трета „Изследвания върху ролята на инвестиционното кредитиране за подпомагане на регионалната и национална туристическа конкурентоспособност” е представен модел на дестинационен холдинг, който от една страна представлява възможност за решение на проблемите свързани с неясния и неразпознаваем профил на дестинацията, а от друга поради широкото си влияние намалява клъстерния риск за инвеститорите. Предимствата на подобна конструкция могат да бъдат обобщени в следните по-съществени:

- Този подход редуцира корпоративния риск на кредитора, който се дължи на непредвидимото поведение на партньорите,
- Дестинациите могат да реализират бързо и ефективно вътрешни реформи по дължината на производствената верига,

http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/2151/InvestmentWorkbook_4%5B2%5D.pdf

⁴ <http://www.aabri.com/manuscripts/10444.pdf>

- Стратегическата възможност за развитие на предприятията е в перспективата на стратегическите инвестиции, които се финансират чрез обединените парични потоци,
- Посредством холдинга се редуцира моралния риск, тъй като съществува възможност за създаването на ефективни контролни инструменти,
- Редуцират се разходите за трансакции на кредиторите,
- Именно на ниво холдинг е налице потенциал за диверсификация и последвана от редукция на риска,
- При всички случаи на базата на размера си, холдингът получава достъп до капиталовите пазари и свързаната с това възможност за мултиплициране на растежа, чрез придобиване на нови компетенции.

По отношение на инвестиционното кредитиране в туризма интерес представлява и спецификата на проектното финансиране, поради факта че голямата част от туристическата инфраструктура, както и моделите на публично-частното партньорство са включени и се управляват в рамките на отделен проект. В тази връзка са разгледани някои от основните проблемни области при финансирането на туристическата инфраструктура, както и някои от възможните решения и мерки, които могат да бъдат взети с цел справяне с проблемната ситуация и избягване на риска от настъпване на тези събития, като се има предвид, че факторите на влияние обхващат разпределението на риска, финансовата гъвкавост, данъчното законодателство, правните рамкови условия, както и производствените условия.⁵ Поради големия размер на необходимите инвестиции за проектното финансиране на инфраструктурни проекти, използването на чужд капитал е неизбежно. Поради факта, че придобиването на чужд капитал стои във фокуса на развитието на оптималната концепция за финансиране⁶ е представена примерна финансова структура.

Глава Втора: „Особености на инвестиционните процеси в туристическите фирми” е отделено внимание на изясняването на понятието „инвестиционен процес”, а така също е представена структурата и последователността на инвестиционния процес при капитални инвестиции. Разгледани са редица дефиниции на понятието „риск” и са обособени стратегически решения за управление на риска. Изведени са основните характеристики на риска, компонентите на риска

⁵ Vornholz, G., Finanzierung von Sport- und Freizeitanlagen. Verlag Hofmann:Schorndorf, 2005, S. 89

⁶ Tytko, D., Grundlagen der Projektfinanzierung. Schäffer-Poeschel Verlag: Stuttgart, 1999, S. 89

и видовете несигурност, както и шест ъгъла на перспектива в сферата на управлението на иновациите и интелектуалния капитал, като към тях са добавени уточнения по отношение на по-нататъшно детайлизиране и особено по отношение на използваните измерители. Направена е класификация на рисковете, която се основава на различни класификационни признаци. Разгледани са видовете рискове, като е обърнато внимание на класификацията на рисковете в туризма (по същество на хотелиерството) в зависимост от тяхното проявление.

В точка 1 „Структура и риск при инвестиционния процес при капиталовите инвестиции в туризма” е разгледана структурата и последователността на инвестиционния процес при капитални инвестиции (изграждане на нов хотел), като под понятието “инвестиционен процес” или така нареченото инвестиране⁷ ⁸ се разбира предварителен анализ и придобиване на парични средства на активи, които могат да носят доход, प्राप्त на капитал и други положителни резултати на собственика за продължително време.

Разгледани са различни дефиниции на понятието риск и се извежда следното определение: рискът може да се дефинира най-общо, като вероятно неблагоприятно отклонение от желанието и очаквания резултат от изпълнение на бизнес-решение или действие вследствие на многовариантността и недетерминираността на факторите на средата, в която се осъществява бизнесът, създаващи обективни предпоставки за възникване на рискови ситуации. Рискът се явява резултат от реализацията на определена верига от обстоятелства, действия и събития, а за да съществува риск е необходимо да са на лице определени условия.

От дадените определения могат да бъдат изведени следните основни характеристики на риска, без наличието на които не може да се говори за риск и неговото реализиране:

- рискът е конкретно явление или съвкупност от явления, при реализирането на което се получава съответно плащане (от страна на застрахователя) от образуваните за тази цел фондове и резерви.

- рискът се свързва с конкретен застрахован обект. По отношение на този обект се правят и съответните проучвания за избягване настъпването на риска или за намаляване на последиците от неговото осъществяване.

⁷ Георгиев, И., Цветков, Ц., “Мениджмънт на фирмените иновации и инвестиции”, УИ “Стопанство”, С., 1997 г.;

⁸ Bodie, Z., A., Kane, A. Markus, Essential of Investments, IRWIN, 1992

- за да има риск, необходимо е да съществува вероятност той да засегне даден обект⁹.

Разгледано е финансово-инвестиционното направление в развитието на теорията на риска, като едно от основните направления, като важна част от него представлява и **измерването и оценка на риска посредством рискови цифрови коефициенти** основаващи се на функционалното единство на двата вида основни направления от дефиниции (постановки) за него. **Първото направление в дефинициите** може да се представи обобщено чрез следния математически запис:

$$R(m) = L(m) \cdot C(m) \cdot I(m) \cdot S(m)$$

Където $R(m)$ е големината на риска от събитието или действието m ; $L(m)$ е вероятността от настъпването на събитието или действието; $C(m)$ е големината на последствията от настъпването на събитието или действието m ; $I(m)$ е незабавността (запахата) за реализация на събитието или действието m от гледна точка на времето; $S(m)$ е пространствен коефициент.¹⁰

Второто от така разглежданите направления в дефинирането на риска се основава привидно на една по-различна концепция и включва една единствена дефиниция. Тя определя нивото на риск във всяка точка (пункт) на бизнес процеса като функция на количеството на заложените средства (залога) и различните видове несигурност в начинанието. В допълнение към така представената оперативна дефиниция на риска и по точно към един от нейните компоненти – видовете несигурност – са разгледани различни дефиниции и подразделения на видовете несигурност.

В точка 2 „Планиране и реализиране на инвестиционния процес в туризма”, са разгледани **шест ъгъла на перспектива**, всеки от които представлява сърцевината на по-малко или повече доказана **стратегия за успех** по отношение на ускоряване на иновационната дейност. Така представените шест ъгъла на перспектива отговарят на необходимостта преди всичко да се идентифицират онези области със специфичен акцент, чрез които фирмите могат да се подготвят за предстоящите и желани от тях промени в тази насока.

Самото ускоряване на иновационната активност е възможно да бъде и осъществен чрез използването на един метод, известен като **“Техника за оценка и преглед на проект – Метод на критичната пътека.”** По своята

⁹ Драгонов, Хр., Цит.съч., стр. 20-25.

¹⁰ Димитров, П. Управление на иновационния риск в туризма, София, 2003, с. 126

същност ПЕРТ-КПМ изисква съставянето на хоризонтална поточна диаграма, която описва етапи или събития, които ще доведат до постигането на дадена цел – успешното въвеждане и комерсиализация на иновацията, предприета от туристическата фирма. Събитията или етапите са свързани в диаграмата посредством линии, а мястото им се определя от обективната хронологична последователност. Над всяка една от свързващите линии, свързващите стрелки се отбелязва конкретната продължителност на предходния етап. Същевременно в поточната диаграма е възможно да бъдат представени и няколко паралелно протичащи под-процеси, част от цялостния общ иновационен процес. В този случай, за да се осигури максимално възможното му ускоряване е необходимо задължително да се открие **критичният под-процес, критичната пътека**, без който не можем да говорим въобще за осъществяването на крайния резултат на основния процес – нов ресторантьорски, хотелиерски или туроператорски продукт, нова технология, спестяваща разходи и т.н.

В точка 3 „Особености на инвестиционния риск в туристическите компании” са изложени различни схващания по отношение на класификацията на видовете рискове. Представена е **класификация на рисковете от ситуационна гледна точка** (чист риск, спекулативен риск, статичен риск, динамичен риск, общ риск и частен риск). При прегледа на възможните класификации на рисковете в туризма, особено внимание заслужават и видовете риск, свързани със специфичните особености на туристическия продукт. Следващият съществен момент при класификация на рисковете в туристическата индустрия е отчитането на специфични пазарни особености. Най-разпространената класификация се явява класификацията на рисковете по критерия „възможни резултати” (рискови събития), а за компаниите в сферата на туризма е особена характерна класификацията в зависимост от източниците на тяхното проявление, но е възможна и класификация на рисковете по отношение обектите на въздействие на риска.

И все пак главната специфична черта на туристическия риск от позицията на туристическия комплекс като икономическа система е неговата многоаспектност. Тя е свързана със зависимостта от включените в туристическата индустрия отрасли, които усилват ефекта от туризма, благодарение на действието на механизма на мултипликатора. Обратната страна на мултипликатора се заключава в това, че всеки отрасъл има собствен специфичен риск и затова внася своя допълнителен принос в общото ниво на туристическия риск. Например, транспортните предприятия иницират риск от аварийност на туристическите превози и т. н.

Представена е класификация на рисковете в управлението на хотелските предприятия, като най-често използваният критерий за класификация на рисковете в туризма и в частност на хотелиерството е в

зависимост от тяхното проявление. В този случай се различават икономически, социални, културни, екологични, физически, политически и други рискове.

Ефективното управление в туризма интегрира дейности по идентифициране на риска и планиране на антирискови инициативи. Едната възможност да се намали степента на неопределеност е целенасоченото моделиране и планиране, а другата – да се използва такава стратегия за управление, която да осигурява адекватна реакция от страна на проектните екипи при нежелани отклонения, в тази връзка са представени етапите на процеса на управление на риска, както и техники за определяне на риска.

В точка 4 „Теории за управление на риска във финансите,, се разглежда управлението на портфейл от активи през призмата на **портфейлната теория**, която се опитва да максимизира възвръщаемостта на портфейла на даден инвеститор при определен риск на портфейла или съответно да се минимизира риска при определено ниво на искана възвръщаемост като внимателно се избират активите. Модерната портфейлна теория е математическото дефиниране на концепцията за диверсификация на активите като така рискът им става по-нисък отколкото на всеки отделен актив. Инвеститорите могат да постигнат диверсификация чрез управлението на независимите рискове, а инвестицията от своя страна е комбинация между риска, който даден инвеститор е склонен да поеме и очакваната възвръщаемост.

Освен това е разгледана **теорията за посредничеството**, която обяснява проблемите, които възникват, когато двете страни имат различни виждания за риска, който би възникнал, поради непълна или асиметрична информация като конфликт на интереси.

Предмет на внимание в тази точка е и **теорията за измерване на риска базирана на полезността**, при която Д. Бернули, се опитва да обясни защо хората не са склонни към риск и защо избягването на риска намалява с увеличение на богатството, т.е. за определянето на стойността на даден актив, той не се базира на цената на актива, а на полезността, която този актив носи. Цената на актива би била еднаква за всеки един, докато полезността се различава за различните индивиди.

Друг аспект представлява **условната теория на вероятностите** основана на бейсианския анализ, като тя се различава от стандартната теория на вероятностите (frequentist theory), при която вероятността се свързва с дългосрочна честота, при която вероятността се определя като отношение на броя на благоприятните към броя на всички възможни случаи. Според Де Финети, Рамзи и Сейвидж съществуват само условни вероятности- тоест степента на убеждение за събъждането на дадено събитие се определя от виждането на даден човек в даден миг, който разполага с определен набор от

информация. Условната вероятност представлява степента на доверие, която дадена личност има в истинността на хипотезата. Представени са и разликите между обикновената статистика и байсианската статистика.

В точка 5 „Риск за банките при инвестиционното кредитиране на туристическите фирми” се разглеждат рисковете, на които са изложени банките при кредитирането на туристическите дружества. Печалбата и ликвидността на банката са в тясна връзка с начина на управление на рисковете. Пред ръководството на банката стои изборът между по-висока ликвидност или рентабилност, като по-високата рентабилност се свързва и с поемането на по –висок риск. Управлението на риска в банковата система се разглежда както като система, така и като процес-система, която разкрива елементите на риска, а процесният подход показва как тези елементи си взаимодействат във времето. Съществуват различни схващания за видовете рискове, които са най-характерни за банковата сфера, но една от основните класификации, е : кредитен риск, риск от транзакциите, оперативен риск, ликвиден риск и пазарен риск.

Поради факта, че основният риск, на който е изложена банката е кредитният риск, което е обусловено от това, че кредитирането е една от основните функции на банките, са разгледани редица негови дефиниции съществуващи в литературата, посветена на кредитния риск.

Глава 3 „Методологически въпроси по управлението на риска в инвестиционното кредитиране в туризма” във връзка с оценката на иновационния риск, е направен кратък обзор на скалите за измерване и на оценъчния подход при скалирането. Отделено е внимание на измерителната и оценъчна несигурност, разгледани са критериите за приемливост на риска и качествата, на които те трябва да отговарят и са представени методи за анализ и оценка на управлението на риска в туристическите компании и в туристическата индустрия. Показана е логичната последователност на изпълнението на отделни стъпки, представени в модел за етапите на управление на риска и са представени компонентите и връзките на взаимодействие на системата за управление на риска в туристическата компания, която се разглежда като две подсистеми, както и процеса за управление на риска.

В точка 1 „Системният подход в управлението на инвестиционния риск в туризма” са представени различните скали за измерване, тъй като различните видове рискове биват измервани с различни видове измерителни скали както заедно, така и поотделно. Колкото по-сложна е измерителната скала, която се използва, толкова повече може да се разбере за риска и за сферите му на въздействие. В този смисъл, подходящата

за употреба скала трябва да бъде съобразена с начина, по който може да бъде представена информацията за риска. Точно коя скала ще се използва в рисковия анализ често зависи от много фактори, които варират от т.нар. “критичност” на иновацията, преминават през заложените критерии за успех на проекта и стигат до наличното финансиране за осъществяване на анализ на риска. По отношение на **измерителната и оценъчна несигурност**, се подчертава че нивото на несигурност в променливите, които се използват за описването на системата зависи от прецизността на използваната измерителна система, както и от точността на измерването. Това на практика означава, че има разлика между точността и несигурността в измерването на риска и тя съответства на разликата между грешна и липсваща информация. **Предубежденията и различия при оценяването** са изведени като втора пречка, пред която се изправя човек при оценяването на рисковете е наличността на информация, от която да се правят преценки. Хората са склонни да възприемат нещата селективно или с предубеждение, което създава друг проблем. С други думи очакването на предполагаемата информация ще промени мисленето на индивида. Често това се случва до степен, в която информацията, която е в съответствие с предубеждението на човека се възприема, докато всяка противоположна информация се пропуска. Друг аспект на явлениято избирателно възприемане е, че хората са склонни да разчитат само на количествена и качествена информация като изключват другите видове. За да се преодолеят тези предубеждения, единствената база за оценяване, за предпочитане количествена, трябва да бъде използвана, така че всички данни да могат да се използват на обща скала.

В точка 2 „Критерии и показатели за анализ и оценка при управлението на инвестиционния риск в туристическите компании ” е разгледан въпросът свързан с критериите за приемливост на риска, тъй като само след като са налице подобни критерии, може да се пристъпи към разработването на съвкупността от показатели, от която ще се формира оценката на риска. Критериите за приемливост на риска съставляват отправна точка (референция) за оценка на необходимостта от мерки по намаляване на риска и поради тази причина трябва да са налице преди започване на анализа на риска. Критериите за приемливост на риска могат да бъдат подразделени на отделни категории, в зависимост от целите и детайлизираността на извършвания анализ (оценка), както следва:

- Критерии за пределно високо ниво на приемливост на риска при количествени изследвания;
- Матрици на риска и принципа “ТНКРП”;
- Критерии за сравняване на рисковете.

Що се касае до **показателите за оценка на риска**, то те са свързани с компонентите на риска в контекста на тяхното **функционално**

единство. Именно функционалното единство на иновационния риск дава и основните две направления от показатели, въз основа на които се формира оценката на риска.

Първото направление е свързано с разбирането за риска като функция на видовете несигурност и заложените парични средства. Към него спадат статистическите показатели и показателите на финансовия анализ (финансовите показатели), описващи динамиката на заложените парични средства.

Второто направление съдържа показатели, които се покриват със съставните компоненти (променливи) на иновационния риск, разглеждан като функция на вероятността, последствията и незабавността (заплахата) от гледна точка на времето.

В точка 3 „Скалиране за нуждите на анализа и оценката инвестиционния риск в туристическите компании” са представени методите за анализ и оценка на управление на риска в туристическите компании и в туристическата индустрия, които са подразделени в две големи групи. В първата група попадат т.нар. индиректни методи за измерване и оценка на риска и към тях се отнасят традиционните методи на финансовия анализ. Към втората група се отнасят т.нар. директни или още експлицитни методи за измерване и оценка на риска. Разгледани са индиректните методи за измерване и оценка на риска, към които могат да бъдат отнесени, както методите за оценка на риска чрез статистически показатели, така и всички методи на финансовия анализ, а именно: калкулации на дисконтирани парични потоци, анализ на чувствителността, дърво на решенията, симулации “Монте Карло”.

Представен са методите за идентификация на риска, които се разделят на два основни вида: **методи за експертна оценка** - “Делфи”, “Ринги”, “Мозъчна атака”, “Метод на сценария”, “Черна кутия”, “Синектика”, “SEER”; **методи за физическа идентификация:** попълване на анкетни карти, физическа инспекция на изпълнението на проекта, изследване на финансовите документи, изследване на информационните потоци в проекта и др.

При проучване състоянието на проблема за оценка на риска, се установява, че на сегашния етап в световната практика се прилагат над 120 метода¹¹. Те не се базират на структурен модел на опасностите, който да отразява достатъчно пълно и точно появата и развитието на елементите на

¹¹ Владимирова, Л. Систематизация на методите за риск анализи. Част I. Категория, клас, обект и предмет на риск анализа. Габрово, Технически университет, Международна научна конференция Унитех 07”, 2007. II289-II 295. Част II. Област, обхват, приложна икономическа дейност и ранг на риск анализа. с. II296-II 301.

риска. В зависимост от характера на показателите на риска, могат да бъдат систематизирани в три класа - детерминирани, вероятностни и комбинирани. Детерминираните методи се въвеждат, за да се обхванат тези, които третират продукцията, производственото оборудване и определянето на последствията за хора, околна среда и съоръжения.

Вероятностните обединяват методите, които са базирани на вероятността или честотата на възникване на опасни ситуации или потенциално опасни състояния и процеси. Отнесени към опасно производствено оборудване тази група методи може да се използва за определяне появата на откази. Вероятностните методи се прилагат върху ограничена част от опасните обекти и дейности. Детерминираните и комбинираните са универсални и се прилагат за оценка на риска във всякакви индустриални обекти с разнородни опасности.

В точка 4 „Методи за анализ и оценка на управлението на инвестиционния риск в туризма” са дадени някои начални пояснения за същността на понятието „система“ и управленския смисъл, който се влага в него, предвид предлаганата в дисертационния труд система за управление на риска в туристическите компании. Схематично са представени същностните характеристики на понятието „система”, като **в управленски смисъл** под „система“ се разбира съвкупността от хора и формираните от тях организации и организационни структури за постигането на определени цели или поддържането на определени състояние на икономическо и социално взаимодействие.

Управлението на риска трябва да бъде интегрирано в общоорганизационния процес, трябва да има своя стратегия, тактика, оперативна реализация. Важно е не само да се осъществява управление на рисковете, но и периодически да се преразглеждат мероприятията и средствата за това управление.

Високата ефективност на изразходваните ресурси при изпълнението на програмите за управление на риска може да бъде обезпечена само в рамките на системния подход. Този подход при управление на рисковете е най-разпространен. За целите на настоящия дисертационен труд системата за управление на риска би могла да се разглежда като две подсистеми:

- обект на управление (управляема подсистема),
- субект на управлението (управляваща подсистема).

Функциите на обекта се отнасят до идентификация на риска; дейности по намаляване на риска; процеси по застраховане на риска, рискови инвестиции на капитала и др.

Функциите на субекта са: прогнозиране, организация, управление, координация, стимулиране, контрол и анализ на резултатите.

Систематичното прилагане на политиките за управление, процедурите и практиките към дейностите за комуникиране, консултиране, установяване на контекста и идентифициране, анализиране, оценяване, въздействие, мониторинг и преглед на риска представлява процеса за управление на риска.

Системата за управление на риска като съвкупност от управленски решения и дейности, подредени по логиката на управлението на риска се състои в избягване на рисковете, ограничаване на рисковете, прехвърляне или разделяне на риска с останалите участници в операцията, покриване на поетия риск чрез застраховане, вътрешно и външно хеджиране; калкулиране на риска в цената, формиране на рисков фонд.

В точка 5 „Методи за измерване, анализ и оценка на риск от банките при инвестиционното кредитиране на туристическите дружества” са разгледани методите за измерване на кредитния риск на база отделен кредитополучател и подходите за управлението им. Методите за измерване на кредитния риск са базирани на вероятността кредитополучателят да не изплати задълженията си, от размера на експозицията на банката към този длъжник и от сумите, които могат да се получат след неплатежоспособността. Дефинирани са три метода за измерване на кредитния риск¹², а именно: метод за установяване на очакваните загуби, метод за измерване на измененията на приходите и метод за изчисляване на очакваната възвращаемост. Като основни подходи за управление на кредитния риск са представени три: консервативна система, системата за анализ на кредитоспособността и оценка на кредитния риск САКС и скоринг система.

Консервативната система е най-широко употребяваната в банковата практика - характеризира се основно с изграждането на сложна и детайлизирана, вътрешнонормативна уредба, уреждаща кредитната дейност, която дава насоки за оценяване кредитоспособността на кредитоискателя.

Системата за анализ кредитоспособността и оценка на кредитния риск (САКС) е значително по-съвършен подход в сравнение с консервативния . Чрез нея се взимат под внимание повече показатели при оценка на кредитоспособността на фирмата- девет на брой и определен брой "под показатели".

Скоринг системата е разработена от Фишер през 1936 и се прилага при оценката на кредитния риск на българския банков пазар от началото на 2002 год.. Този метод е равностоен на САКС. За скоринг системата е валидно определението, дадено за консервативния подход, според което той

¹² Стефанова, П. "Банки и кредитно посредничество", Тракия-М, София, 2000, глава „Кредитен риск”

се характеризира основно с изграждането на сложна и детайлизирана вътрешнонормативна уредба, уреждаща кредитната дейност.

Разгледана е примерна система за оценка на кредитния риск на ниво отделен кредитополучател, базирана на скоринг системата, при която за формиране на обща оценка на кредитния риск е необходимо да бъдат оценени отделните показатели. Оценяването се извършва чрез посочване на една от четирите степени на риск:

- минимален;
- нисък;
- умерено допустим;
- висок;

Цифровата оценка, посочена под всяка една от степените на риск е определена според приоритета им на влияние върху възможностите на кредитоискателя да обслужва кредитния дълг:

- История и собственост;
- Взаимоотношения с банки и държавни институции;
- Управленски качества на мениджърския екип на фирмата;
- Характеристика на дейността и реализация на проекта;
- Пазарни позиции;
- Финансов анализ;
- Анализ на погасяването;
- Външна среда;
- Вид на кредита;
- Оценка на обезпечението.

В процеса на оценката на отделните показатели следва да се използват помощни таблици, съдържащи най-общи критерии за отделни степени на риск, които са представени, като примерни в тази точка от дисертационния труд. За определяне на общата оценка на кредитния риск се сумират цифровите оценки на десетте показателя-съгласно точковата система за оценка на кредитния риск (Табл. 3.11). Като резултат в зависимост от получената сума кредитния риск се извежда с буквени означения "А", "В", "С", "D".

Разгледани са и методи за оценка на кредитния риск на банката на портфейлна основа. За ефективното управление на риска на портфейлна основа е важно не дали банката ще понесе евентуална загуба, а каква е границата, до която тя може да се справи с неблагоприятните последици и какъв е размерът на риска, който тя може да поеме, така че да бъде в състояние да го управлява и контролира ефективно, тези граници са дефинирани от правилата за капиталова адекватност Базел I, II и III.

За определяне на необходимия собствен капитал за покриване на кредитния риск се обръща внимание на два подхода:

- Въртешно-рейтингов (IRB) подход- основен принцип при този подход е във въртешната преценка на *вероятността от неизпълнение* (Probability of Default-PD). Съществуват два варианта за прилагане на подхода на въртешните кредитни рейтинги- т.нар. *базов подход* (Foundation Approach), при който банката може да оценява само вероятността от неплатежоспособност (PD), а за другите параметри на риска да ползва данни от надзорния орган. В рамките на втория вариант - т. нар. *усвършенстван подход* (Advanced Approach), се предвижда банката да може да оценява всички параметри на кредитния риск (PD, LGD, M и EAD).

- Вероятност за фалит на длъжника (PD - Probability of Default); в контекста на базелските правила за капиталова адекватност това е вероятността в рамките на 1 година да не изпълни задълженията си.

Въвеждането на Базел II води до нови методи за измерване на кредитния риск, както и до подобрене на съществуващите такива. Такъв показател е „капитал при риск“ (capital at risk) Той замества показателя VAR. Този показател показва каква сума може да бъде загубена в дадена сделка, той включва потенциалната загуба при най-лошия сценарий, когато се активира стоп загубата. Той е консервативна мярка за измерване на риска като се използва както за краткосрочни, така и за средносрочни и дългосрочни цели.

Загубите за кредитополучателите се изразяват в начислените лихви по кредитите. Загубите за банките от реализирането на кредитния риск се изразяват в начисляването на провизии, ето защо и двете страни са заинтересовани от управлението на кредитния риск при инвестиционното кредитиране.

В точка 6 „Инструменти за управление на кредитния риск“ са представени пет групи техники за намаляването на кредитния риск, в съответствие с Basel II, а именно:

- обезпечени транзакции (collateralised transactions).
- нетиране (netting), нетинг на балансови позиции (onbalance sheet netting).
- гаранции и кредитни диревати.
- несъответствие между падежа на вземането и използвания инструмент за намаляване на кредитния риск (maturity mismatch);
- други техники (pools of credit risk mitigants and second-to-default derivatives).

Управлението на риска следва да се разглежда спрямо два аспекта- от ежедневна гледна точка и от стратегическа гледна точка. За да се управлява

риска успешно, мениджърите трябва да имат поглед и върху двата аспекта на управление на риска.

През последните години традиционните инструменти за трансфер на кредитния риск (финансовите гаранции и застраховане на кредитите) се заменят от секюризацията и кредитните деривати, на които е обърнато специално внимание в тази точка на дисертационния труд.

Глава Четвърта „Приложни въпроси на управлението на инвестиционното кредитиране в туристическите компании”

В глава Четвърта на дисертационния труд е представено туристическото предприятие – парк хотел „Пирин”, което е избрано за апробирането на системния подход в управлението на риска в хотел, представени са също така основните рискове, както и оценките за вероятностите за реализация на отделните видове рискове и комплексна оценка на нивото на риска в хотела. Разработена е система за управление на риска в парк хотел „Пирин“, която се основава на анализ и оценка на риска, който е последван от същинското разработване на системата и нейното апробиране (изпробване) при наличието на конкретни рискови ситуации. Направен е анализ на съществуващите рискове в туристическото предприятие и са разгледани конкретни рискови ситуации при функционирането на системата за намаляване на рисковете в парк хотел „Пирин. Направени са препоръки за намаляване на рисковете, като с цел постигане на ефективност на резултатите е предложено комплексно използване на различни методи за намаляване на рисковете.

В точка 1 „Представяне на туристическо предприятие – парк-хотел „Пирин” са направени пояснения относно избора на хотел за апробирането на системния подход в управлението на риска, както и е представен самия хотел с неговите основни и допълнителни услуги, които предлага на своите гости.

В точка 2 „Приложни въпроси за управлението на инвестиционния риск в парк-хотел „Пирин” е анализирана макрополитическата рамка, в която парк-хотел "Пирин" провежда стопанската си дейност и е дефинирана като умерено гарантирана и предсказуема. Фиг. 4.2. визуализира вероятността от настъпване на риск произхождащ от външните параметри (политически, икономически, юридически, природни, демографски и културни)

Фактори	Малка вероятност	Средна вероятност	Висока вероятност
политически			
икономически			
юридически			
природни			
демографски			
културни			

Фиг. 4.2. Вероятност от риск от външните параметри

Източник: Ръководството на парк хотел „Пирин“ 2015г.

Предмет на внимание в тази точка на дисертационния труд са и вътрешните параметри на парк хотел Пирин - управление и организационна структура. Успехът на бизнес- действията зависи от степента на разбирателство и сътрудничество между различните организационно - управленски отдели. Разгледани са различните отдели в хотела по функционални области и е представена организационната структура на персонала.

Фактори	Малка вероятност	Средна вероятност	Висока вероятност
Управление			
Човешки ресурси			
Рискове на продукта			
Пазарен риск			

Фиг. 4.4 Вероятност от риск от вътрешните параметри

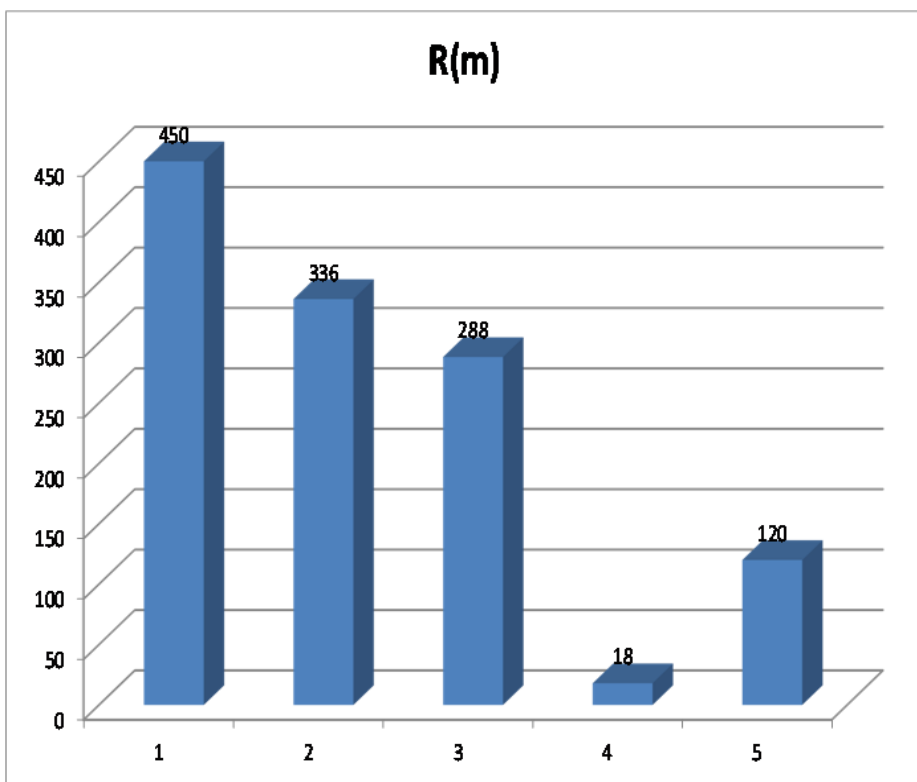
Източник: Ръководството на парк хотел „Пирин“ 2015 г.

В допълнение към представените оценки за вероятностите за реализация на отделните видове рискове е извършена и комплексна оценка на нивото на риска в хотела (Табл. 4.1), като за целта е използвана специално разработена анкетна карта (Приложение 1) при използването на формула 2.1. за оценка на риска от Втора глава на настоящия дисертационен труд. Попълнената в таблица 4.1 информация е на база проведени анкетни проучвания сред **30 ключови служители** в парк хотел „Пирин“, като под “ключови служители” се разбира персонал на фирмата, ангажиран в критични точки по реализацията на най-важните за туристическата компания, туристическото предприятие процеси. Периодичността на проведените анкетни проучвания е от 1 до 2 месеца отстояние във времето, с цел избягване на автоматично повтаряне на отговорите от страна на анкетиранияте.

Табл. 4.1. Парк хотел “Пирин”: Нива на риск преди разработването и внедряването на цялостна система за управление и намаляване на риска

L(m)	I(m)	C(m)	S(m)	R(m)	Дата на оценката:	Фирма:
5	3	5	6	450	18.10.2014	Парк хотел “Пирин”
4	7	3	4	336	21.11.2014	Парк хотел “Пирин”
3	6	4	4	288	20.12.2015	Парк хотел “Пирин”
2	1	3	3	18	26.01.2015	Парк хотел “Пирин”
5	4	3	2	120	27.03.2015	Парк хотел “Пирин”

Източник: Собствена разработка и изчисления на база проведени анкетни проучвания и при модифициране и адаптиране на методологията предложена първоначално от П. Димитров, 2005 г.

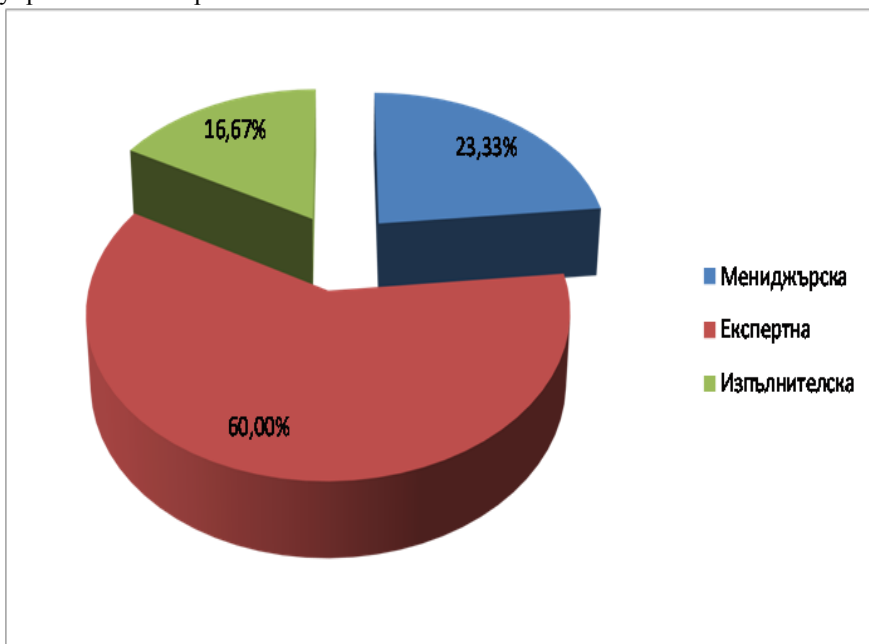

Фиг. 4.5 Изменение на нивото на риска на етап анализ и оценка на риска за всеки един от петте периода на измерване на риска

Източник: Собствена разработка и изчисления на база проведени анкетни проучвания

Както е видно от информацията, обобщена в Табл. 4.1 и Фиг. 4.5, още на етап анализ и оценка на риска се наблюдава **съществено понижаване** на общото ниво на риска в хотела. Този ефект се получава в резултат на **психологическото въздействие, което оказва самата методология за измерване и оценка на риска върху служителите в хотела**. Те се замислят в по-голяма степен за последствията от своите действия и по този начин е налице коригиращо поведение от тяхна страна още на този начален етап,

преди да е разработена и въведена една цялостна система за управлението на риска.

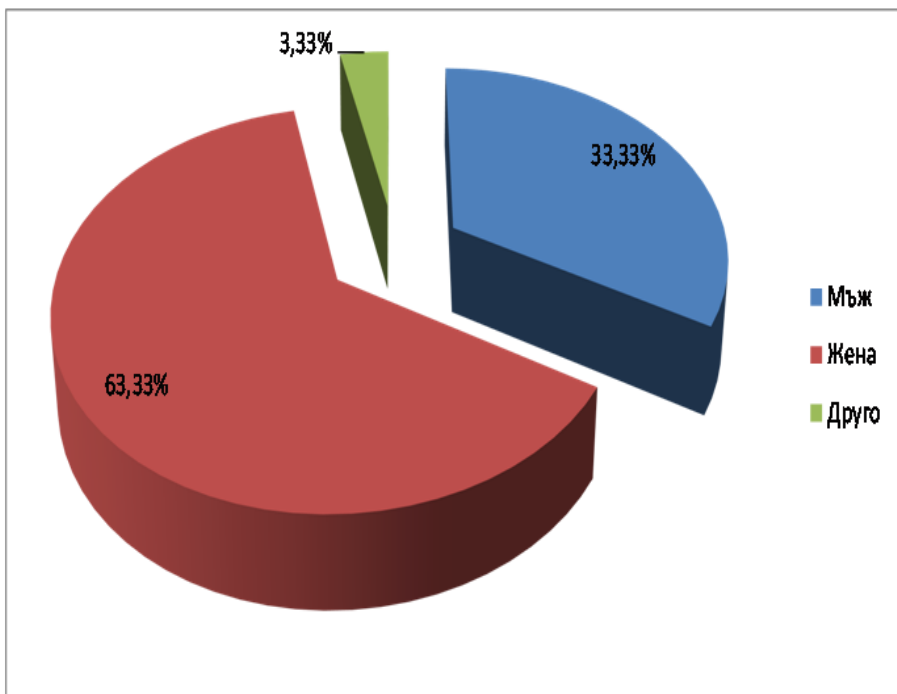
Фиг. 4.6 Заемана длъжност на анкетираниите служители

Източник: Собствена разработка и изчисления на база проведени анкетни проучвания

Полученото разпределение по видове длъжности е запазено по време на целия процес на анкетиране на служителите с цел осигуряване на устойчивост на изследваната съвкупност и избягване на необходимостта на допълнителни разяснения за целта и предназначението на анкетното проучване.

За гарантиране достоверността на данните в анкетната карта не се изисква попълване на името на съответния служител. С цел определяне параметрите на изследваната съвкупност в анкетата са заложили въпроси и по отношение на половата принадлежност и образователен статус на кореспондентите.

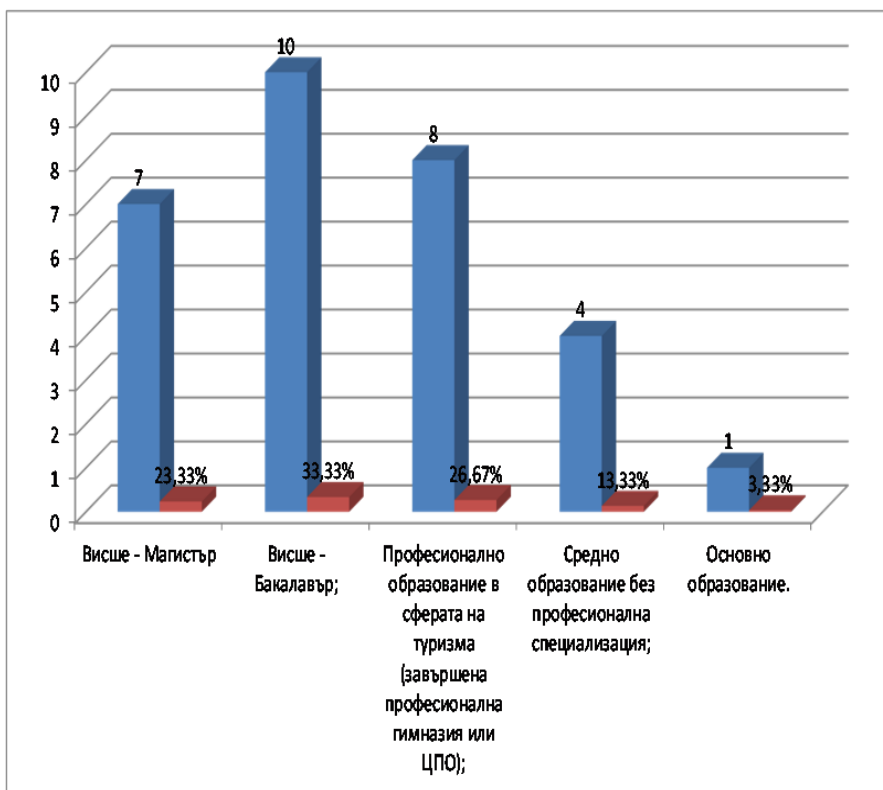
Получената въз основа на анкетната карта информация показва, че преобладаващата част от респондентите са жени 63,33 %, мъже съответно 33,33% (фиг 4.7), като е предоставена и възможност за отговор в категория друго, което съответства на провежданата в парк хотел „Пирин„ политика за избягване на каквато и да е дискриминация, полов, религиозен и етнически признак.

Фиг. 4.7 Разпределение по пол на анкетираниите служители

Източник: Собствена разработка и изчисления на база проведени анкетни проучвания

Показателно за качеството на получената информация от анкетните проучвания е и разпределението на анкетираните лица по отношение на образователния им статус. Както е видно от фиг. 4.8, преобладаващ е дялът на лицата с висше образование – съответно ОКС магистър 23,33% и ОКС бакалавър 33,33%. Значителен е и дялът на респондентите с завършено професионално образование в сферата на туризма, (професионална гимназия или център за професионално образование).

Фиг. 4.8 Разпределение по образователен статус на анкетираните служители

Източник: Собствена разработка и изчисления на база проведени анкетни проучвания

В точка 3 „Анализ и оценка на риска на инвестиционното кредитиране в парк-хотел “Пирин” акцентът е поставен върху разработването на системата за управление на риска в парк хотел „Пирин“, която се основава на анализ и оценка на риска, който е последван от същинското разработване на системата и нейното апробиране (изпробване) при наличието на конкретни рискови ситуации. Разбира се самото апробиране или изпробване на системата също налага измерване и оценка на риска, за да може да се прецени дали и доколко използването на системата води до практическо намаляване на риска и оттам до положителен ефект за разглежданото туристическа компания –в случая –парк хотел „Пирин“.

Направеният анализ на риска разкрива следните основни рискове, които съществуват в парк хотел „Пирин“:

- Риск от забавяне на необходимите ресурси;
- Риск от появата на конкуренти в района;
- Риск от внезапно повишение на цените;
- Валутен риск;
- Риск от загуба на доходи поради връщане на повредени продукти (за ресторантьорската част)

Основният риск приемат собствениците на хотела, доколкото те са вложили средства в неговото създаване и развитие.

В обобщен вид рисковете на хотелския комплекс могат да се класифицират по следния начин:

- Колебанията в степента на връзката на възвращаемост на активите с възвращаемостта на фондовия пазар (пазарния портфейл) определят системния риск. С други думи, портфолиото редуцира вариацията във възвращаемостта, т. е. риска.

- систематичният риск е рискът, свързан с пазарните условия и не може да бъде деверсифициран. Той влияе върху цялата дейност на хотелския комплекс.

Разработената система за намаляване на рисковете в хотела е построена на принципа на системното управление на всички видове рискове, възникващи в процеса на дейност на организацията, но основният акцент е в намаляване, на първо място, на финансовия риск. Това е така, защото финансовите рискове, могат да предизвикат по-значителни щети на хотела.

Както вече беше посочено в настоящата точка, самото апробиране или изпробване на системата за управление на риска в парк-хотел „Пирин“ също налага измерване и оценка на риска, за да може да се прецени дали и доколко използването на системата води до

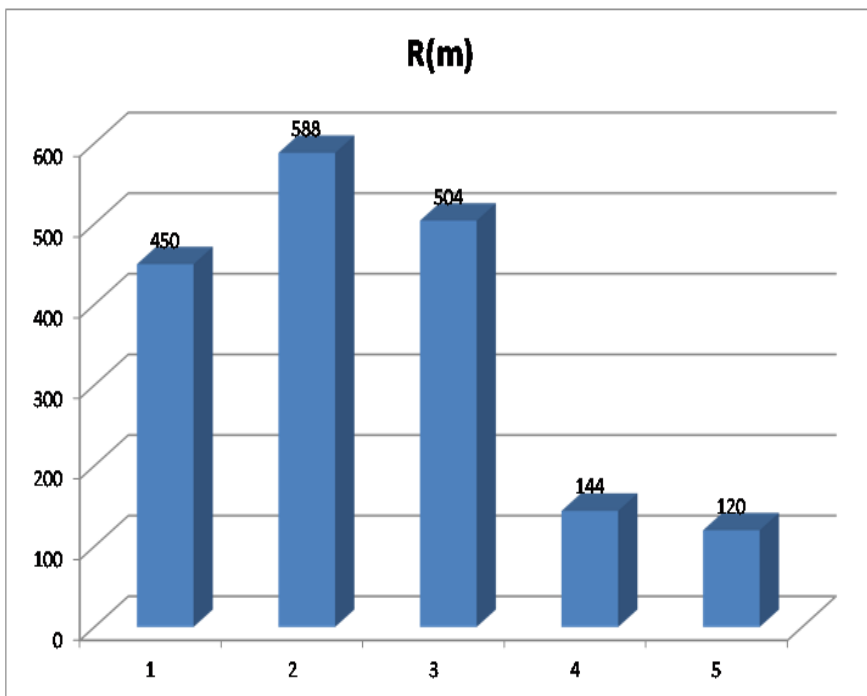
практическо намаляване на риска и оттам до положителен ефект за разглежданото туристическо предприятие.

В представените оценки са разгледани конкретни рискови ситуации при функционирането на системата.

Табл. 4.2 Парк хотел “Пирин”: Нива на риск при разработване и функциониране на системата за управление на риска – Рискава ситуация №1

L(m)	I(m)	C(m)	S(m)	R(m)	Дата на оценката:	Фирма:
5	3	5	6	450	13.11.2014	Парк хотел “Пирин”
4	7	3	7	588	07.12.2014	Парк хотел “Пирин”
3	6	4	7	504	02.01.2015	Парк хотел “Пирин”
8	1	6	3	144	19.01.2015	Парк хотел “Пирин”
5	4	3	2	120	10.02.2015	Парк хотел “Пирин”

Източник: Собствена разработка и изчисления на база проведени анкетни проучвания и при модифициране и адаптиране на методологията предложена първоначално от П. Димитров, 2005 г.

Фиг. 4.9 Изменение на нивата на риска и функционирането на системата за управление на риска при рисковата ситуация №1

Източник: Собствена разработка и изчисления на база проведени анкетни проучвания и при модифициране и адаптиране на методологията предложена първоначално от П. Димитров, 2005 г.

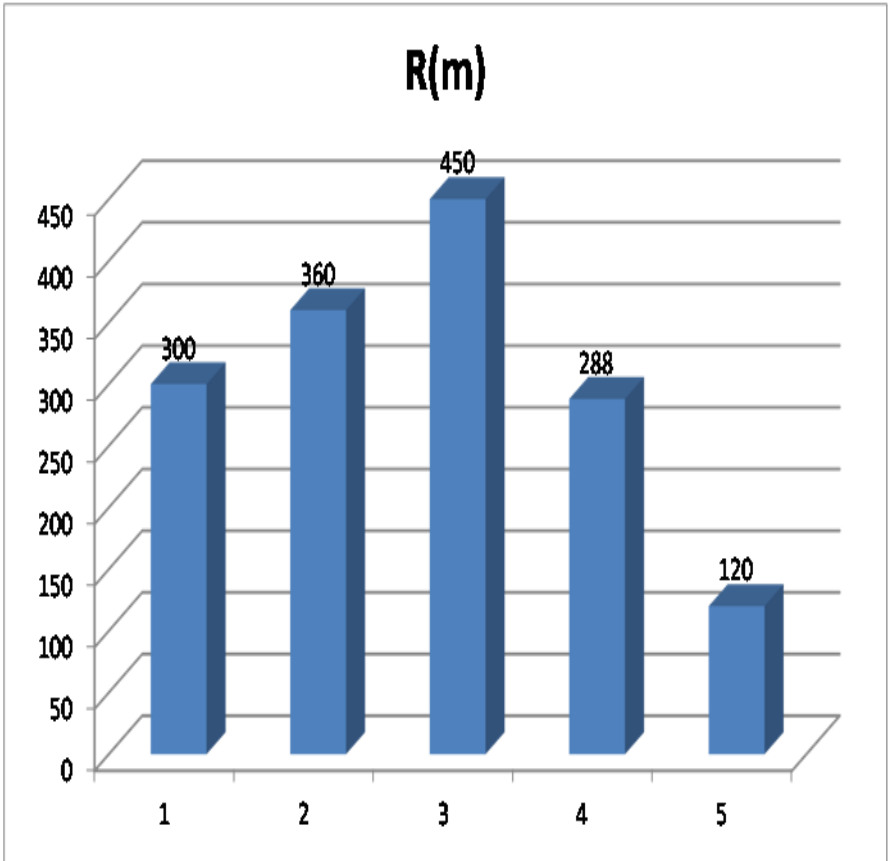
При оценката на общото ниво на риска е използван критерий за приемливост на риска от типа “пределно високо ниво”, като за такава е нормативно определена стойност на риска – 200. От табл. 4.2. и Фиг. 4.9. е видно, че общото ниво на риск три пъти е надминавало пределно допустимото ниво – на 13.11.2014, 07.12.2014 и на 02.01.2015. Рискът е отчетен като неприемлив и са предприети мерки за неговото ограничаване. Основните стратегии, използвани в тази насока, са: **редукция на риска и финансово обезпечаване.**

Табл. 4.3 Парк хотел “Пирин”: Нива на риск при разработване и функциониране на системата за управление на риска – Рискава ситуация №2

L(m)	I(m)	C(m)	S(m)	R(m)	Дата на оценката:	Фирма:
5	3	5	4	300	13.11.2014	Парк хотел “Пирин”
4	6	3	5	360	07.12.2014	Парк хотел “Пирин”
3	6	5	5	450	02.01.2015	Парк хотел “Пирин”
8	2	6	3	288	19.01.2015	Парк хотел “Пирин”
5	4	3	2	120	10.02.2015	Парк хотел “Пирин”

Източник: Собствена разработка и изчисления на база проведени анкетни проучвания и при модифициране и адаптиране на методологията предложена първоначално от П. Димитров, 2005 г.

При оценката на общото ниво на риск е използван критерии за приемливост на риска от типа “пределно високо ниво”, като за такава е нормативно определена стойност на риска – 200. От табл. 4.3. и Фиг. 4.10 е видно, че общото ниво на риск два пъти е надминавало пределно допустимото ниво по време на фазата на разработване – на 13.11.2014 г., 07.12.2012 г., 02.01.2015 г. и 19.01.2015. Рискът е отчетен, като неприемлив и са предприети мерки за неговото ограничаване. Основните стратегии, използвани за ограничаване, за избягване на риска са: **редукция, защита и трансфер.**

Фиг. 4.10 Изменение на нивата на риска функционирането на системата за управление на риска при рисковата ситуация №2

Източник: Собствена разработка и изчисления на база проведени анкетни проучвания и при модифициране и адаптиране на методологията предложена първоначално от П. Димитров, 2005 г.

За всяка една от посочените по-горе стратегии се представени конкретните тактики (техники).

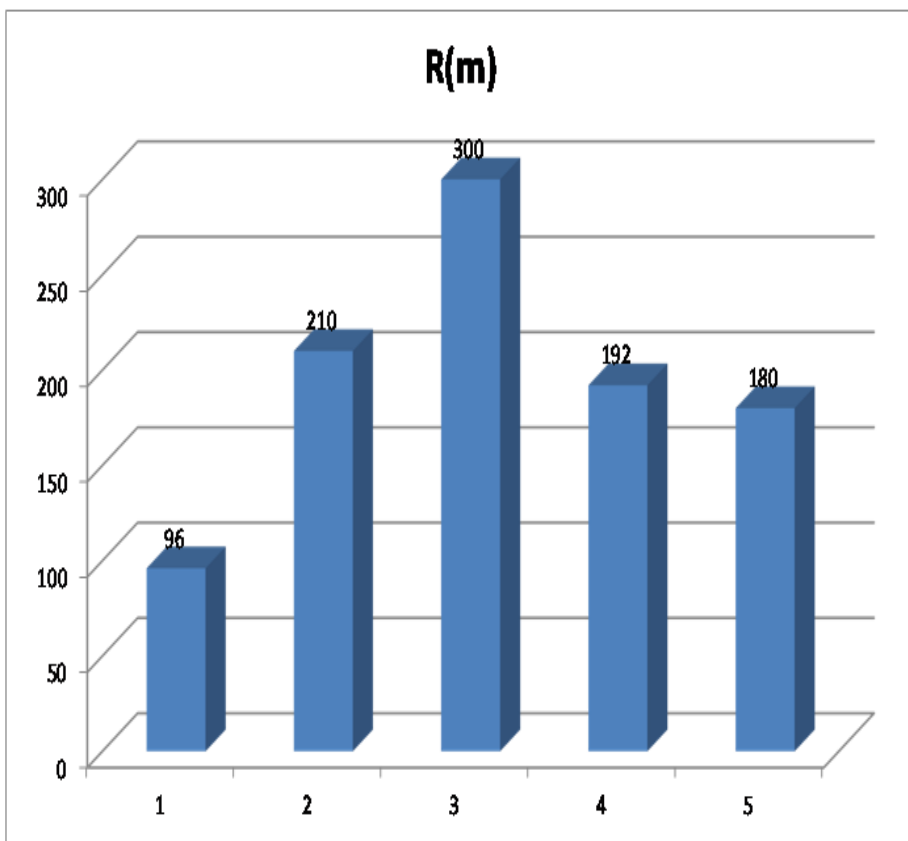
Табл. 4.4 Парк хотел “Пирин”: Нива на риск при разработване и функциониране на системата за управление на риска – Рискова ситуация №3

L(m)	I(m)	C(m)	S(m)	R(m)	Дата на оценката:	Фирма:
2	3	4	4	96	13.11.2014	Парк хотел “Пирин”
7	2	3	5	210	07.12.2014	Парк хотел “Пирин”
3	5	5	4	300	02.01.2015	Парк хотел “Пирин”
8	2	4	3	192	19.01.2015	Парк хотел “Пирин”
3	4	3	5	180	10.02.2015	Парк хотел “Пирин”

Източник: Собствена разработка и изчисления на база проведени анкетни проучвания и при модифициране и адаптиране на методологията предложена първоначално от П. Димитров, 2005 г.

При оценката на общото ниво на иновационния риск е използван критерии за приемливост на риска от типа “пределно високо ниво”, като за такова е нормативно определена стойност на риска – 200. От табл. 3.4. и Фиг. 3.11 е видно, че общото ниво на риск два пъти е надминавало пределно допустимото ниво по време на фазата на разработване на иновацията – на 07.12.2014 г., 02.01.2015 г. и 19.01.2015. Рискът е отчетен като неприемлив и са предприети мерки за неговото ограничаване. Основните стратегии, които са използвани в

тази насока са: защита и финансово обезпечаване, като и за двете стратегии са предложени конкретни техники.

Фиг. 4.11 Изменение на нивата на риска функционирането на системата за управление на риска при рисковата ситуация №3

Източник: Собствена разработка и изчисления на база проведени анкетни проучвания и при модифициране и адаптиране на методологията предложена първоначално от П. Димитров, 2005 г.

Става видно и от трите разгледани рискови ситуации, след разработването и внедряването на системата за управление на риска се констатира съществено намаляване вследствие на прилаганите от системата стратегически мерки и действия.

В точка 4 „Разработване на система за управление на риска в инвестиционното кредитиране в парк-хотел „Пирин“ е разгледана функцията управление на рисковете на предприятието, което е най-целесъобразно да се осъществява с помощта на специализирано подразделение или специална подсистема в системата на управление на предприятието, която органично да се вписва в съвкупността на традиционно самостоятелните функционални подсистеми на комплекса.

Предложена е нова организационна структура на предприятието. Като се вземат под внимание препоръките на литературата по управление на рисковете, а също и недостатъците, открити в предприятието, е необходимо отделът по управление на рисковете да се състои от следните основни изпълнителски групи – мониторинг на предприятието и средата на неговото функциониране, анализиране на риска, планиране на антирискови мероприятия и управление в кризисни ситуации, които да се задействат в процеса на управление на рисковете и да са свързани с информационните потоци. Подчертава се, че всяка от групите, влизащи в състава на отдела за управление на рисковете, трябва да включва специалисти от различни области на знанието – преди всичко управляващи на риска, специалисти по маркетинг, специалисти по финанси, по управление на човешките ресурси, икономисти, специалисти по хотелиерство и ресторантьорство.

Направени са препоръки за намаляване на рисковете, като могат да се използват и методи за намаляване на рисковете, свързани с включването на допълнителни клаузи към договорите:

- обезпечаване на търсенето на контрагента по финансовите операции с допълнителни нива на премиите за риск;
- получаване на определени гаранции от контрагентите;
- обезпечаване чрез компенсации на възможните финансови загуби по рисковете за сметка на предвиждането на система от наказания

На практика най-ефективен резултат може да се получи само при комплексно използване на различни методи за намаляване на рисковете. Комбинирайки ги в различни съчетания, може да се достигне до оптимална съотносителност между равнищата на

достигнатото намаляване на рисковете и необходимите за това допълнителни разходи.

В направеното изследване за състоянието на рисковете в парк-хотел „Пирин” се установи, че с най-висока стойност са икономическият риск – от външните фактори и рискът на продукта и пазарният риск – от вътрешните фактори.

Изведено е значението на управлението на риска като процес, който се реализира в жизнения цикъл на проекта и контролът трябва да се осъществява при всички описани в технологията дейности през определен от участниците в проекта интервал от време.

Още във фазата на “планиране”, когато се прави оценка на риска, е необходимо да се планират и съответните мерки за поемане на съществуващия риск.

Във фаза “същинско изпълнение” контролът се осъществява като планираните мерки се изпълняват и се предприемат и допълнителни, ако е необходимо.

В Заключение проблемът за инвестиционното кредитиране в туризма управлението на свързаните с него рискове на равнище туристическо предприятие съществува като сходен проблем и другите сектори на икономиката – от селското стопанство и промишлеността до търговията и финансите, което обяснява и неговата популярност. Спецификата на дейността на предприятието предполага специфичен набор от рискове, съпътстващи неговата дейност, които на свой ред могат да бъдат присъщи и на друг вид бизнес. В парк-хотел „Пирин” основният акцент на риск е свързан със загуба на доходи.

Основните пътища за усъвършенстване на управление на рисковете за предприятието са провеждането на реорганизация на организационната структура и образуването на отдел по управление на рисковете.

В хотелския комплекс по принцип не е задължително създаването на нов отдел, занимаващ се единствено с инвестиционното кредитиране и управлението на свързаните с него рисковете. При необходимост може да се използват услугите на външни консултанти. Но, имайки предвид сериозността на финансовата криза и стойността на рисковете, този отдел би бил по-добра гаранция за справянето с рисковете.

Използвайки предложените методи за анализ на риска, определяйки вероятността на очаквания резултат, оценявайки риска посредством икономически-математически методи и модели, получавайки възможност да отслаби или избегне влиянието на риска

за финансовите резултати, лицето, което взема решенията, може да предприеме решение за избора на дадена програма на действие на пазара при стратегическа възможност да я замени с друга програма, която представлява предварително подготвен ред на действия в случай на неуспешен изход.

Условие за осъществяване на ефективно управление на проект е задължителното наличие на една обективна, благонадеждна система за управление на риска. Тази система би била гарант за това, че рискът е анализиран по еднакъв начин, че ключовите рискови решения и начинът на тяхното взимане са известни на ръководството. Тя би осигурила степента на отговорност, необходима като гаранция за това, че всички страни са запознати с действията, за които са отговорни, що се касае за риска при управлението на проекти.

III. СПРАВКА ЗА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Обобщени са научните резултати в чуждестранната и българската литература посветени на теоретичните въпроси на управлението на риска при инвестиционното кредитиране на равнище туристическо предприятие.

2. Адаптирани и допълнени са разработените от П. Димитров и А. Христовова методи за оценка на риска в туристическото предприятие посредством цифрови рискови коефициенти.

3. Предложена е система за цялостно управление на риска при инвестиционното кредитиране в туризма на равнище туристическо предприятие, като съвкупност от йерархично структурирани и взаимодействащи си елементи, насочена към избягване и минимизиране на риска.

4. Анализиран и оценен е риска на равнище туристическо предприятие, преди и след прилагането на разработения системен подход за управление на риска.

5. Въз основа на направените анализи на ниво туристическо предприятие- функциониращ четири звезден хотел, са формулирани насоки за подобряване управлението на риска в предприятието, които способстват за повишаване на ефективността от цялостното му управление.

IV. НАСОКИ ЗА БЪДЕЩА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА РАБОТА

Инвестиционното кредитиране в туризма е тясно свързано с намирането на практически-приложими управленски решения не само на ниво финансираща институция, но и на ниво кредитополучател. Разглеждането на един единствен случай, какъвто е представения в настоящия дисертационен труд парк-хотел „Пирин“ обаче не е достатъчен за очертаване на трайните тенденции и закономерности, които се наблюдават в българската туристическа индустрия. Това налага да се потърсят и следните бъдещи насоки за изследователска работа, свързана с темата на настоящия дисертационен труд, а именно:

1. Разширяване обхвата на изследването от конкретния случай на приложимост (парк-хотел „Пирин“) до определена съвкупност от хотели за установяване а трайни закономерности и специфични особености за българския туризъм като цяло
2. Разработване и предлагане на коригирана оценъчна карта (скор-карта) за нуждите на българската банкова система по отношение на инвестиционните кредити в туризма.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Dimitrov, P., Kalinova, M., Gantchev, G. & Nikolov, Ch. (2015). Exponential forecasting of the monthly volume of the tourism receipts in Bulgaria, *Tourism & Management Studies*, 11 (1), University of the Algarve, Portugal, pp. 104-110;

2. Kalinova, M. (2015). THE TOURISM REVENUES INFLUENCE ON THE STOCK EXCHANGE PERFORMANCE OF THE “BIG” BULGARIAN TOURISM COMPANIES, „International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences“ (Турция и Канада, 2015 г. под печат)

3. Калинова, М., „Пазарът на деривативни инструменти в България в периода 2007-2010 г.“, сборник „Европа на две скорости“, УИ „Неофит Рилски“, 2012 г.

Изказвам своята най-сърдечна благодарност към научния си ръководител проф. д-р Ганчо Ганчев, ръководител Катедра „Финанси и отчетност“ на Стопанския факултет при ЮЗУ „Неофит Рилски“, както и на всички преподаватели от катедрата за неогренимата помощ, изключителна подкрепа и доверие при написването на настоящия дисертационен труд.

Благодаря на научния ми консултант доц. д-р Преслав Димитров, ръководи Катедра „Туризм“, на Стопанския факултет при ЮЗУ „Неофит Рилски“ за помощта при интердисциплинарната интерпретация на проблемите в изследването и най-вече по отношение на предложената методика за анализ и оценка на риска.